

Het slachtoffer van seksueel geweld verklaar(d)(t)²

DD 2015/2

De politie houdt bij verklaringen van slachtoffers van seksueel geweld rekening met de mogelijkheid dat sprake is van een onjuiste verklaring. Dit artikel evalueert kenmerken, door onderzoekers genoemd in een belevingsonderzoek toegespitst op verklaringen van tienermeisjes, die kunnen wijzen op een onjuiste verklaring. Wij vergelijken deze kenmerken met misvattingen over en bekende gevolgen van seksueel geweld tegen kinderen. Wij concluderen dat de meeste genoemde kenmerken in werkelijkheid geen indicatie hoeven te zijn van onjuistheid. Door vergroting van kennis over misvattingen over en gevolgen van seksueel geweld geven wij een aanzet tot verlaging van de drempel voor slachtoffers om te verklaren.

1 Inleiding

Recent verscheen in de Telegraaf een artikel over een tienermeisje dat jarenlang misbruikt was door haar sportleraar.³ Terugkijkend op het strafrechtelijk traject tot nu toe – na 3,5 jaar loopt dat nog steeds – zegt het slachtoffer: ‘als ik dit allemaal van tevoren had geweten, dan was ik nooit naar de politie gestapt’. Eén van de drempels die zij ervoer was het doen van aangifte: zo kreeg zij een week bedenktijd, waarbij meermalen werd benadrukt dat het doen van een valse aangifte strafbaar is.

De drempel waar dit slachtoffer tegenaan is gelopen is ook gesignaleerd in Nederlands onderzoek naar seksueel geweld tegen kinderen.⁴ De Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen heeft om die reden onder meer aanbevolen om ‘meer slachtoffers [te] zien’ en daartoe de drempel tot het politieonderzoek te verlagen.⁵ Beide aanbevelingen gaan er in de kern om dat de drempel tot het melden of aangifte doen van seksueel geweld tegen kinderen voor slachtoffers en hun ouders op dit moment hoog is. Die drempel omvat onder meer de waakzaamheid door de politie voor een onjuiste aangifte die zich kan uiten in wantrouwen tegenover de juistheid van de verklaring.

In dit artikel beschouwen wij deze kritische blik van de politie over verklaringen van seksueel misbruik nader. We bespreken onderzoek naar de kenmerken van verklaringen die volgens onderzoekers kunnen wijzen op valse of onjuiste aangiftes, en bespreken vervolgens in hoeverre deze kenmerken inderdaad bruikbaar zijn om onjuiste aangiftes te herkennen. Specifiek gaan wij in op verklaringen van tienermeisjes: uit onderzoek van Van Wijk e.a. is gebleken dat onderzoekers deze groep als een risicogroep beschouwen voor het doen van valse aangiftes.⁶ Ook is dit de grootste groep minderjarige slachtoffers van seksueel geweld die de politie in beeld heeft.⁷

Een van de weinige onderzoeken in Nederland naar onjuiste – in dit geval valse – aangiften over seksueel geweld tegen meisjes in de leeftijdscategorie 12-18 is het genoemde onder-

1 A.K. Bosma was ten tijde van het schrijven van dit artikel stagiaire bij de Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen en is nu als promovenda verbonden aan INTERVICT, Tilburg University. L. van Krimpen en L.M.E. Menenti zijn onderzoekers bij de Nationaal Rapporteur.

2 Citeerwijze: A.K. Bosma LL.M. MSc, L. van Krimpen LL.M. & dr. L.M.E. Menenti, ‘Het slachtoffer van seksueel geweld verklaar(d)(t)’, DD 2015/2.

3 Belleman, *De Telegraaf* 23 augustus 2014.

4 Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014.

5 Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014, p. 305-306: aanbeveling 4 en 5.

6 Van Wijk & Nieuwenhuis 2011 p. 10; Van Wijk, Van Leiden & Van Ham 2013, p. 3.

7 Uit politiecijfers van (voormalig) regio Hollands-Midden 2011-2012, geanalyseerd door de Nationaal Rapporteur (2014, p. 189), blijkt dat de meeste gevallen van seksueel geweld tegen kinderen die de politie als melding bereiken een vrouwelijk slachtoffer tussen de 12 en 18 jaar betreffen. In het continuüm van delict tot veroordeling ligt de melding nog voor de aangifte of opsporing. De melding hoeft niet te worden gedaan door het slachtoffer zelf.

zoek van Van Wijk en Nieuwenhuis.⁸ Dit onderzoek, dat kan worden gezien als *belevingsonderzoek*, is het best beschikbare onderzoek dat laat zien welke kenmerken rechercheurs in Nederland gebruiken als indicatie van valsheid van de aangiften. Van Wijk en Nieuwenhuis⁹ hebben rechercheurs gevraagd waaraan zij een valse aangifte kunnen herkennen. De geïnterviewde rechercheurs denken dat bepaalde kenmerken van de aangifte, zoals de vertraging van aangifte en inconsistentie van de verklaring, duiden op valsheid (paragraaf 2.2). In dit artikel bekijken wij nader of het aantreffen van deze kenmerken van een aangifte inderdaad de conclusie rechtvaardigt dat de aangifte mogelijk vals is.

Er bestaat in de literatuur nog geen consensus over kenmerken van verklaringen die daadwerkelijk wijzen op onjuistheid. Daarom kunnen de genoemde kenmerken alleen vergeleken worden met wat in ieder geval *geen* bruikbare criteria zijn om de juistheid van een aangifte te beoordelen. Ten eerste zetten wij die kenmerken daarom af tegen misvattingen over seksueel geweld tegen kinderen zoals die blijken uit de literatuur (paragraaf 3). De interpretatie van kenmerken van de verklaring blijkt soms gehinderd door verkeerde veronderstellingen, waardoor de kenmerken ten onrechte worden bestempeld als indicatie van valsheid. Ook kijken wij naar de bekende gevolgen van seksueel geweld tegen kinderen en hoe deze gevolgen (de bereidheid tot) het doen van een melding of aangifte van het slachtoffer beïnvloeden (paragraaf 4). Kennis over seksueel geweld laat zien dat sommige kenmerken, zoals de inconsistentie van de verklaring, juist passen bij de gevolgen van het ervaren van dit delict. Als het slachtoffer lijdt aan een posttraumatische stress stoornis kan dit bijvoorbeeld de herinneringen vervormen. Wij concluderen hieruit dat de door rechercheurs genoemde kenmerken van valse aangiften niet gebruikt kunnen worden om de betrouwbaarheid van een verklaring te beoordelen (paragraaf 5).

Gezien het onderwerp van dit artikel is ook de meer algemene kennis over de betrouwbaarheid en geloofwaardigheid van (getuigen)verklaringen waardevol. De literatuur hierover heeft drie begrippen van kwaliteit van de verklaring blootgelegd: consistentie, accuratesse en volledigheid.¹⁰ Daarnaast spelen ook coherentie en plausibiliteit een rol. Dubelaar merkt op dat al deze begrippen van belang zijn, maar dat er ‘fouten’ kunnen voorkomen, die de kwaliteit van de verklaring beïnvloeden en wellicht het oordeel erover sturen.¹¹ De manier waarop deze begrippen worden ingevuld, hangt echter sterk af van het type delict waarover de verklaring gaat. Daarom gaan wij in dit artikel vooral in op de houding van rechercheurs tegenover aangifte over *seksueel misbruik door tienermeisjes* en de literatuur die daarover beschikbaar is in plaats van op de algemene literatuur over betrouwbaarheid en geloofwaardigheid van getuigen.

2 Kenmerk van een onjuiste verklaring of misvatting?

Zoals opgemerkt in de inleiding, blijkt uit onderzoek van Van Wijk e.a. dat rechercheurs tienermeisjes zien als een risicogroep voor valse aangifte.¹² De Aanwijzing opsporing en vervolging inzake seksueel misbruik (hierna: (de) Aanwijzing)¹³ schrijft voor hoe politie en Openbaar Ministerie dienen te handelen in zedenzaken. De Aanwijzing schrijft een kritische houding voor door expliciet en prominent rekening te houden met de mogelijkheid dat een aangifte bewust of onbewust onjuist is (paragraaf 2.1 gaat dieper in op de terminologie

8 Van Wijk & Nieuwenhuis 2011.

9 Van Wijk & Nieuwenhuis 2011.

10 Dubelaar 2014, p. 165-167.

11 Dubelaar 2014, p. 166.

12 Van Wijk & Nieuwenhuis 2011 p. 10; Van Wijk, Van Leiden & Van Ham 2013, p. 3.

13 Aanwijzing opsporing en vervolging inzake seksueel misbruik 2010A026, i.w.tr. 1 januari 2011, *Stcrt.* 2010, 19123.

die hier wordt gehanteerd). De Aanwijzing stuurt op deze manier de handelwijze van de onderzoekers zonder dat zij concrete kenmerken aanwijst die als indicator van onjuistheid kunnen worden gebruikt. Onderzoekers moeten dus zelf op zoek naar indicatoren. Paragraaf 2.2 gaat nader in op de kenmerken die onderzoekers hiervoor gebruiken. De Aanwijzing is verder niet alleen de enige feitgerelateerde Aanwijzing die het woord *aangever* in plaats van *slachtoffer* gebruikt, de Aanwijzing valt ook op door de hoeveelheid tekst die wordt gewijd aan de mogelijkheid van onjuiste aangiften.

Sommigen zien in de nadruk op onjuistheid in de Aanwijzing een succes in het reduceren van het aantal onjuiste aangiften. Volgens Van Wijk e.a. is met een even groot gebleven aantal mogelijk onjuiste meldingen, het aantal mogelijk onjuiste aangiften namelijk gedaald.¹⁴ Het stadium tussen melding en aangifte is precies de fase waarin onderzoekers zich volgens de Aanwijzing kritisch moeten opstellen. Anderen zien in de Aanwijzing wantrouwen of een te hoge drempel die wordt opgeworpen richting het slachtoffer.¹⁵ In die laatste visie zorgt de drempel ervoor dat behalve onjuiste ook juiste meldingen niet meer in een aangifte worden voortgezet. De Nationaal Rapporteur merkt op dat met de huidige werkwijze, vooral tijdens het informatieve gesprek dat in lijn met de Aanwijzing voor het opnemen van de aangifte met het slachtoffer wordt gevoerd, 'wellicht ten onrechte te veel nadruk [komt] te liggen op de mogelijkheid dat sprake kan zijn van een bewust, dan wel onbewust onjuiste aangifte.'¹⁶ Deze nadruk is één van de factoren die een rol lijken te spelen in het grote aantal (>70%¹⁷) meldingen dat afvalt in het strafrechtelijk traject richting aangifte.¹⁸

2.1 Wat is een 'onjuiste verklaring'?

De terminologie die wordt gebruikt om aan te geven dat wordt vermoed dat de melding of aangifte niet strookt met de werkelijkheid is breed. Er wordt gesproken van valsheid, onjuistheid, onbetrouwbaarheid en/of ongeloofwaardigheid. Zelfs binnen één document kunnen begrippen meerdere betekenissen hebben. Zo spreekt de Aanwijzing in de inleiding over *onjuiste aangiften* (bewust (vals) of onbewust) en *waarheidsgetrouwheid* van de aangifte, maar wordt daarna vooral de term *valsheid* gebruikt, ook wanneer die gericht lijkt op onjuistheid in het algemeen.¹⁹ Om onduidelijkheid zo veel mogelijk te vermijden, gebruiken we in dit artikel de volgende termen:

- **Verklaring:** verzamelterm: **melding** (voor informatief gesprek) en (officiële) **aangifte** samen;
- **Onjuist:** verzamelterm: verklaring die **vals** (bewust onjuist) of **onbewust onjuist** is.

Ook al trachten wij in dit artikel de zojuist genoemde termen consistent te gebruiken,²⁰ incompatibiliteit van termen gebruikt in andere onderzoeken en in de praktijk kan wel leiden

¹⁴ Van Wijk, Van Leiden & Van Ham 2013.

¹⁵ Bijvoorbeeld Van der Aa & Okur 2011 en Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014.

¹⁶ Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014, p. 174.

¹⁷ Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014, p. 190. Vgl. Van Wijk, Van Leiden & Van Ham 2013, p. 1 die uitgaan van cijfers tussen de 50 en 75%. Zie verder Van Wijk & Nieuwenhuis 2011, p. 33.

¹⁸ Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014, p. 194. De twee andere factoren die worden genoemd zijn: (1) de vele onderwerpen, waaronder veel nadelen van het doen van aangifte, die tijdens het informatief gesprek dat plaatsvindt tussen de melding en aangifte moeten worden besproken; en (2) de bedenktijd voor slachtoffers.

¹⁹ Bijvoorbeeld par. 2, opsporing, fase 2, alinea 5 en 7.

²⁰ Voor zover mogelijk. Bij verwijzing naar andere literatuur moet vaak de terminologie van dat artikel worden aangehouden omdat niet expliciet wordt gemaakt wat de achtergrond is van de daar gebruikte terminologie.

tot vergelijkingsproblemen. Dat begint al bij het inschatten van het risico van een valse aangifte. (Internationale) schattingen van het percentage lopen uiteen van 1,5% tot 90% van het totaal aantal aangiften.²¹ Het is mogelijk dat een deel van de schattingen is gebaseerd op gegevens over onbewuste onjuistheid in plaats van valsheid of op gedeeltelijke onjuistheid in plaats van gehele onjuistheid. Een nog belangrijker probleem is dat verschillende kenmerken van een (mogelijk) onjuiste aangifte die worden genoemd door onderzoekers laten zien dat de inhoud van het begrip 'onjuist' uiteenloopt. Het begrip onjuist wordt bijvoorbeeld ingevuld door 'inconsistent' of door 'onvolledig'.²² De wetenschappelijke onderbouwing van het werkelijke aantal bewust en onbewust onjuiste aangiften is, kortom, niet eenduidig.²³

2.2 Kenmerken van de verklaring die op onjuistheid wijzen

In het belevingsonderzoek naar valse aangiften hebben Van Wijk en Nieuwenhuis zedenrechercheurs uit 18 Nederlandse politieregio's geïnterviewd. Uit dit onderzoek komen verschillende kenmerken naar voren die volgens rechercheurs kunnen wijzen op valsheid van de aangifte, en daarmee dus twijfel oproepen:

- Vertragingen in het proces van aangifte (dagen, weken).
- Het initiatief van de aangifte ligt bij een derde (bijvoorbeeld een ouder).
- Ontbreken van essentiële informatie: slachtoffer zegt dat ze zich delen niet kan herinneren, bijvoorbeeld doordat zij gedrogeerd was.
- Emoties passen niet bij het verhaal dat het slachtoffer vertelt.
- Verklaring is niet consistent en logisch, er komt steeds meer informatie bij of het slachtoffer geeft ontwijkende antwoorden/gaat niet in op details.
- Sporen ondersteunen het bewijs niet of het slachtoffer wil niet meewerken aan forensisch of medisch onderzoek.
- Verklaring van het slachtoffer komt niet overeen met getuigenverklaringen.²⁴

Als motief voor het doen van valse aangiften komen uit de interviews drie hoofdredenen naar voren:

- De valse aangifte verschaft een alibi.
- De valse aangifte is een manier om aandacht te vragen.
- Het slachtoffer heeft persoonlijke problemen: psychische- of psychosociale problemen of problemen met het aangeven van grenzen op seksueel gebied.²⁵

De kenmerken die hier worden genoemd zorgen voor *twijfel* omtrent de juistheid van de verklaring. Dat betekent dat deze kenmerken in de ogen van de rechercheurs *risicoverhogend* zijn. Het gaat dus niet om een absolute indicatie van valsheid. Wel geldt dat het ontbreken van bovenstaande kenmerken een bevestiging van de (waarschijnlijke) juistheid van de aangifte met zich brengt.²⁶ Het is dus niet alleen zo dat de bevraagde rechercheurs de kenmerken associëren met valsheid. Om te bevestigen dat een verklaring echt is, kijken zij of dezelfde kenmerken ontbreken bij de verklaring.

21 Van Wijk & Nieuwenhuis 2011, p. 21. Zie ook Marshall & Alison 2006, p. 22, die nog een extremer beeld schetsen: tussen de 0.25% en 100%.

22 Zie bijvoorbeeld Nierop & Van den Eshof 2008, p. 14-15 en Van Wijk & Nieuwenhuis 2011, p. 21.

23 Van Wijk & Nieuwenhuis 2011, p. 21.

24 Van Wijk & Nieuwenhuis 2011, p. 34-37.

25 Van Wijk & Nieuwenhuis 2011, p. 35.

26 Van Wijk & Nieuwenhuis 2011, p. 36.

Het blijft onduidelijk hoe vaak rechercheurs de genoemde kenmerken daadwerkelijk gebruiken. Gezien de exploratieve aard van het belevingsonderzoek geven Van Wijk en Nieuwenhuis geen rangorde aan. De kenmerken moeten dan ook niet worden opgevat als een overzicht dat kan worden afgevinkt als men onderzoekt of er sprake is van een valse aangifte, maar als elementen die tenminste bij een aantal rechercheurs twijfel oproepen. Ook hebben Van Wijk en Nieuwenhuis niet gevraagd naar de oorsprong van deze kenmerken, zodat onduidelijk blijft waar de rechercheurs deze op baseren. In de internationale literatuur wordt wel opgemerkt dat rechercheurs oordelen over (on)juistheid op basis van onderbuikgevoelens of vuistregels.²⁷ De volgende paragrafen behandelen de (empirische) literatuur over onjuiste aangiften.

3 Misvattingen

Idealiter zouden wij de kenmerken zoals hierboven beschreven vergelijken met een overzicht van empirisch onderbouwde kenmerken van verklaringen die wijzen op onjuistheid. Zoals al opgemerkt is een dergelijk overzicht (nog) niet beschikbaar. Het doen van onderzoek waarbij daadwerkelijke onjuiste verklaringen worden vergeleken met in de praktijk onjuist genoemde verklaringen is lastig:²⁸ hiervoor is een van de politiepraktijk onafhankelijke bron voor de (on)juistheid van een verklaring nodig. Bij gebrek aan empirisch onderbouwde kenmerken van een onjuiste verklaring kunnen wij wel bekijken bij welke van de bovengenoemde kenmerken volgens de literatuur géén sprake is van indicatie van onjuistheid. Uit onderzoek is namelijk bekend dat verschillende veronderstellingen die mensen hebben over zowel de gevolgen van en (medisch) onderzoek naar seksueel geweld als de kenmerken van een verklaring rondom seksueel geweld, empirisch zijn weerlegd en dus misvattingen zijn.²⁹ In de (internationale) literatuur zijn zulke misvattingen verzameld aan de hand van verschillende eerder uitgevoerde empirische studies. Dergelijke verzamelingen geven een goed overzicht van de bestaande misvattingen.

Drie van die bestaande misvattingen uit de literatuur³⁰ die in deze verzameling voorkomen en relevant zijn voor de in paragraaf 2.2 genoemde kenmerken zijn:

- Het na langere tijd doen van de melding is een bewijs van liegen.
- Een fysiek onderzoek door een dokter kan het seksueel geweld bijna altijd aantonen.
- Inconsistenties in de verklaring van een kind omtrent seksueel misbruik wijzen erop dat de melding vals is.³¹

Hiervan is dus bekend dat deze onjuist zijn. Tabel 1 vergelijkt deze kenmerken met de kenmerken uit paragraaf 2.2. Uit deze tabel blijkt dat drie van de kenmerken genoemd door de

27 Marshall & Alison 2006, p. 22.

28 Er zijn wel een paar mogelijkheden, maar deze geven geen andere duiding aan de eerder genoemde kenmerken. Een eerste mogelijkheid is zoals gebruikt door Van Wijk & Nieuwenhuis 2011 zelf: (alleen) de verklaringen waarvan het slachtoffer zelf aangeeft dat deze vals zijn worden gezien als valse aangifte. Op basis van dit onderzoek zijn er 'geen achtergronden van de aangeefsters of kenmerken van de aangiften aan te wijzen die op zichzelf en onomwonden de (on)waarheid van een aangifte tonen', p. 75. Marshall & Alison 2006 gebruikten de methode van door niet-slachtoffers fictief opgemaakte verklaringen als vergelijkingsmateriaal tot echte verklaringen, maar dit onderzoek heeft weinig raakvlakken met de kenmerken die zijn besproken in par. 2.2.

29 Collings 1997; Cromer & Goldsmid 2010, p. 619, Cossins, Goodman-Delahunty & O'Brien 2009.

30 Collings 1997; Cromer & Goldsmid 2010, p. 619, Cossins, Goodman-Delahunty & O'Brien 2009.

31 Cossins, Goodman-Delahunty & O'Brien 2009. In relatie tot deze drie stellingen wordt gerefereerd aan eerder gedaan empirisch onderzoek door o.a. Blackwell 2008; Johnson, 2004; Klettke, Raftopolous & Small 2008; London, Bruck, Ceci & Shuman 2005; Morison & Greene 1992; Pipe, Lamb, Orbach & Cederborch 2007.

door Van Wijk en Nieuwenhuis geïnterviewde rechercheurs niet onderscheidend kunnen zijn als kenmerk om aan te tonen dat een aangifte onjuist is: het is niet waar dat het pas na langere tijd melden of aangifte doen of inconsistent zijn in de verklaring een bewijs is van liegen en het is niet waar dat als er geen sporen zijn die het bewijs ondersteunen er geen seksueel geweld heeft plaatsgevonden. Met andere woorden: deze kenmerken zeggen niets over de mogelijkheid van de (on)waarheid van de verklaring.

Aan de andere kant is het uiteraard ook niet zo dat als, bijvoorbeeld, het na langere tijd doen van de melding géén bewijs is voor liegen, het dan wél een bewijs is voor het spreken van de waarheid. Als een door rechercheurs genoemd mogelijk kenmerk van een onjuiste aangifte (bijvoorbeeld ‘vertraging’) blijkt te berusten op een bekende misvatting, kan dit worden gebruikt om een oordeel te geven over noch juistheid noch (het risico op) valsheid van de verklaring.

Tabel 1

Kenmerken van onjuiste aangiften volgens rechercheurs onderz. Van Wijk & Nieuwenhuis 2011 (§2.2)	Kenmerk kan berusten op de volgende misvatting: (deze stelling is dus niet waar)
<u>Kenmerken</u> Vertraging in het proces van aangifte	Het na langere tijd doen van melding is een bewijs van liegen
Initiatief ligt bij een derde	
Ontbreken van essentiële informatie	
Emoties passen niet bij verklaring	
Verklaring is inconsistent	Inconsistenties wijzen op valsheid
Sporen ondersteunen verklaring niet/ wil niet meewerken aan onderz.	Een fysiek onderzoek kan het seksueel geweld bijna altijd aantonen
Verklaring komt niet overeen met getuigenverklaringen	
<u>Motieven</u> Alibi	
Aandacht vragen	
Persoonlijke problemen - psychisch/psychosociaal - aangeven grenzen op seksueel gebied	

4 Kenmerk van een onjuiste verklaring of gevolg van seksueel geweld?

In deze paragraaf worden de in paragraaf 2.2 beschreven kenmerken afgezet tegen bekende gevolgen van seksueel geweld. We onderzoeken of seksueel geweld een zodanige invloed kan hebben op een verklaring dat deze verklaring juist kenmerken gaat vertonen die in de praktijk in verband worden gebracht met valsheid van die verklaring. Als een dergelijk verband bestaat, kunnen die kenmerken niet als onderscheidend gelden voor de vaststelling van de valsheid van de verklaring. Hoewel niet alle slachtoffers last krijgen van (een deel van) deze gevolgen, is de kans dat deze optreden zodanig aanwezig dat men er in ieder geval rekening mee moet houden dat het slachtoffer hierdoor wordt beïnvloed, ook als het gaat om het afleggen van een verklaring bij de politie.

4.1 PTSS-gerelateerde symptomen

Een posttraumatische stress stoornis (PTSS) komt meer dan gemiddeld voor bij slachtoffers van seksueel geweld. De geschatte prevalentie loopt daarbij op tot rond de 50%: Bicanic baseert op literatuuronderzoek dat 33-50% van de slachtoffers van verkrachting lijdt aan *acute* PTSS,³² Leferink leidt uit de internationale literatuur af dat 30-65% van de slachtoffers ooit in hun leven PTSS krijgen³³ en Ullman en Brecklin, die zelf slachtoffers hebben bevestigd, concluderen dat 41% van de slachtoffers kwalificeren voor de diagnose PTSS (zonder dat zij noodzakelijk officieel gediagnosticeerd zijn).³⁴

Voor vrouwelijke slachtoffers geldt dat zij, in vergelijking met mannen, tweemaal zoveel kans hebben PTSS te ontwikkelen als gevolg van een traumatische gebeurtenis.³⁵ Ook geldt dat hoe ouder kinderen zijn in geval van seksueel misbruik, hoe meer psychologische stress zij ervaren.³⁶ In de groep misbruikte tienermeisjes kan het percentage dat lijdt aan PTSS daarom nog wat hoger liggen dan bij de totale groep kinderen.

PTSS uit zich in symptomen die invloed kunnen hebben op de manier waarop het slachtoffer bij de politie verklaart. Door indringende herinneringen, flashbacks en herbelevingen van het misbruik, die kenmerkend zijn voor PTSS, kan het slachtoffer sterke psychische reacties vertonen op signalen die geassocieerd worden met het misbruik. Een slachtoffer kan bijvoorbeeld heel emotioneel reageren op bepaalde vragen van een onderzoeker. Aan de andere kant kan het slachtoffer juist *numbness* (verdooving) vertonen, doordat de emotie wordt afgestompt bij prikkels gerelateerd aan het misbruik.³⁷ Voor een buitenstaander kan het dus lijken alsof de emoties niet passen bij (te sterk of te zwak zijn voor) wat het slachtoffer vertelt. Als emoties niet passen bij een verklaring hoeft dit niet te betekenen dat de verklaring wellicht onjuist is – zoals dit door onderzoekers lijkt te worden geïnterpreteerd (zie par. 2.2) – maar kan dit een gevolg zijn van PTSS.

Door verhoogde of verlaagde emotionele prikkels kan het ook zo zijn dat het slachtoffer alles wat met het misbruik te maken heeft wil vermijden (zo ook de melding, aangifte of het (medisch) sporenonderzoek)³⁸ of dat bepaalde elementen van het misbruik prominenter of minder prominent in de gedachten van het slachtoffer aanwezig zijn en daarom meer of minder tot uiting komen in de verklaring. Dit kan inconsistenties in de verklaring tot gevolg hebben.³⁹ Ook zonder officiële diagnose kan het slachtoffer last hebben van symptomen zoals depressie en/of suïcidaliteit,⁴⁰ slaapproblemen, schuldgevoelens en verlegenheid.⁴¹ Deze emotionele gevolgen kunnen invloed hebben op de verklaring op de manier zoals hierboven beschreven, maar kunnen er ook toe leiden dat een slachtoffer pas na langere tijd aangifte doet.⁴² Ook het kenmerk 'vertraging van de aangifte' heeft geen onderscheidend vermogen. Kennis over *numbness* als symptoom van PTSS zorgt daarmee ook voor een nieuwe evaluatie van het kenmerk 'het slachtoffer wil niet meewerken aan forensisch of medisch onderzoek'. In plaats van een indicatie van onjuistheid kan dit kenmerk een uiting zijn van een stoornis die optreedt als gevolg van seksueel misbruik.

32 Bicanic 2014, p. 13. Vergelijkbare resultaten (36-50%) voor (niet-acute) PTSD worden gevonden in een literatuuronderzoek door Walker e.a. 2003, p. 115.

33 Leferink 2014, p. 42.

34 Ullman & Brecklin 2003, p. 51.

35 Leferink 2014, p. 42. Een verhoogde kans op PTSS bij meisjes geldt ook specifiek voor kindermisbruik: Walker e.a. 2004, p. 115 e.v.

36 Walker e.a. 2004, p. 117.

37 Hornor 2010, p. 360.

38 Vgl. Rachman 2001; zie ook Rothbaum, Foa, Riggs, Murdock & Walsh 1992.

39 Vgl. Hepp e.a. 2006.

40 Gidycz e.a. 2008; Paolucci, Genius & Violato, 2001; Lacasse & Mendelson, 2007; Senn, Carey & Vanable 2008.

41 Lacasse & Mendelson 2007, p. 425.

42 Lessing 2005, p. 20.

Samengevat past een aantal van de door rechercheurs genoemde kenmerken of motieven voor een mogelijk onjuiste verklaring (zie par. 2.2) ook bij de gevolgen van seksueel geweld. Deze kenmerken hebben dus niet het vermogen om onjuiste van juiste verklaringen te onderscheiden.

4.2 *Gevolgen van het seksueel misbruik die disclosure vertragen of verhinderen*

In het onderzoek van Van Wijk en Nieuwenhuis werden onder andere het ontbreken van essentiële informatie, het later geven of veranderen van informatie of het ontwijken van antwoorden en het niet willen meewerken aan onderzoek genoemd als kenmerken van een mogelijk valse aangifte. Zoals uit deze paragraaf zal blijken, zijn dit echter ook kenmerken die te maken hebben met *disclosure*, het vertellen over het seksueel geweld.

Adolescenten vertellen relatief vaker over het misbruik dan andere groepen kinderen.⁴³ Meisjes zijn eerder geneigd tot *disclosure* dan jongens.⁴⁴ Het is echter niet duidelijk of dit een puur sekseverschil is of dat dit samenhangt met andere factoren van het misbruik (bijvoorbeeld bekendheid met de dader of soort misbruik). Dat tienermeisjes eerder vertellen dan andere slachtoffers – en misschien daarom wel de grootste groep melders zijn in de politiecijfers⁴⁵ – wil echter nog niet zeggen dat het verhaal van het slachtoffer de strafrechtsweg altijd bereikt en als dat wel zo is, dat de melding direct (korte tijd) na het misbruik wordt gedaan. Als het gaat om het zoeken van hulp bij problemen, wenden adolescenten zich over het algemeen eerder tot leeftijdsgenoten. Het minst graag zoeken zij hulp bij professionals.⁴⁶ De gemiddelde tijd tussen delict en melding aan de politie ligt dan ook op 102 dagen en 17% van de slachtoffers meldt pas na meer dan een jaar.⁴⁷ De melding wordt maar in 35% van de gevallen door het slachtoffer zelf gedaan, vaker zijn het de ouders of andere derden.⁴⁸

Redenen om niet te verklaren over seksueel misbruik kunnen zijn angst, schaamte, wantrouwen, schuldgevoelens en ongeloof als gevolg van het seksueel misbruik.⁴⁹ Deze redenen kunnen zich ook richten op onderdelen van de verklaring. Voor slachtoffers van seksueel misbruik is het zelfs ‘heel gebruikelijk dat zij – vaak uit schaamte of de angst om niet te worden geloofd – allerlei details van het misbruik weg (...) laten uit hun verklaringen’.⁵⁰ Mocht de angst of schaamte later wegvallen, dan kan het zijn dat slachtoffers deze elementen alsnog toevoegen aan hun verklaring. Logischerwijs kan dit leiden tot latere aanvullingen of veranderingen in de verklaring (inconsistenties).

4.3 *Risicogedrag*

Slachtoffers van seksueel geweld vertonen regelmatig risicogedrag.⁵¹ Risicogedrag kan in verschillende categorieën worden ingedeeld: (1) seksueel risicogedrag, (2) ge- of misbruik van verdovende middelen en (3) risicogedrag in de sfeer van veiligheid (bijvoorbeeld het

43 London e.a. 2005, afl. 1, p. 201. Zij verwijzen o.a. naar studies van Everill & Waller (1995, met een *disclosure rate* van 69% bij meisjes die op hun 14e werden misbruikt) en Kellogg & Hutson (1995, 85% van de jongeren, op dat moment 19,5 jaar, misbruikt op hun (gemiddeld) 14e).

44 London e.a. 2005, afl. 1, p. 204; Walker e.a. 2004, p. 111.

45 Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014, p. 189.

46 Black e.a. 2008, p. 741.

47 Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014, p. 128.

48 Aanvullende analyse op data gerapporteerd in Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014, p.128-129. Voor de gehele groep slachtoffers is in 22% van de gevallen het slachtoffer zelf de melder.

49 Bicanic 2014, p. 27 e.v; Cromer & Goldsmith 2010, p. 634; London e.a., afl. 1, p. 204.

50 Candel, Merkelbach & Wessel 2010, p. 473.

51 Zie Cinq-Mars e.a. 2003; Raj, Silverman & Amaro 2000; Senn e.a. 2008; Walker e.a. 2004, p. 114.

uiten van agressie). Hier gaan wij in op het seksuele risicogedrag omdat de onderzoekers in het onderzoek van Van Wijk en Nieuwenhuis aangaven dat problemen met het aangeven van grenzen op seksueel gebied een motief kunnen zijn voor het doen van een valse aangifte.

Seksueel misbruik bij meisjes (kind of adolescent) kan tot verhoogd seksueel risicogedrag leiden.⁵² Seksueel risicogedrag bestaat uit verschillende gedragingen zoals het op jongere leeftijd voor het eerst geslachtsgemeenschap hebben, een hoger aantal seksuele partners op korte en/of lange termijn, een hogere kans om zich te prostitueren en een grotere kans dat ooit een SOA is gediagnostiseerd.⁵³ In samenhang met de categorie risicogedrag door ge- of misbruik van verdovende middelen blijkt ook uit de literatuur dat seksueel risicogedrag kan bestaan uit het innemen van alcohol voor seksuele activiteit.⁵⁴

Deze gedragingen, die een gevolg kunnen zijn van seksueel misbruik, kunnen door onderzoekers worden opgevat als problemen hebben met het aangeven van grenzen op seksueel gebied: zij zien bijvoorbeeld een jong tienermeisje dat veel weet over of ervaring lijkt te hebben met seksueel gedrag, waarover wordt gezegd dat zij veel vriendjes heeft, dat zij dronken was toen het seksuele contact dat zij als seksueel geweld bestempelt tot stand kwam, of dat wordt herkend uit het prostitutiecircuit. Toch geldt ook voor deze gedragingen dat die niet als onderscheidend kenmerk van een valse aangifte kunnen worden gebruikt, omdat het mogelijke gevolgen zijn van seksueel geweld.

Omdat veel van de risicogedragingen zoals hierboven beschreven zich over langere tijd na het misbruik ontwikkelen (bijvoorbeeld: men ziet niet direct na het misbruik dat een meisje meerdere bedpartners heeft), is het ook belangrijk om op te merken dat ook gevolgen van eerder seksueel misbruik, oftewel seksueel geweld dat plaatsvond voor de meest recente victimisatie, meespelen. De volgende subparagraaf gaat in op herhaald slachtofferschap. Ook vertraging in de aangifte, zoals hierboven besproken, kan er natuurlijk voor zorgen dat risicogedrag zichtbaar is tijdens de fase waarin de verklaring wordt afgelegd.

4.4 *Revictimisatie*

Ook seksueel geweld dat plaatsvond vóór de meest recente victimisatie kan gevolgen kan hebben voor de verklaring over een nieuwer feit. Dat het zo belangrijk is om rekening te houden met herhaald slachtofferschap, oftewel *revictimisatie*, blijkt onder andere uit het feit dat de meest zekere voorspeller voor seksuele victimisatie bestaat uit het eerder slachtofferschap in dezelfde categorie.⁵⁵ Mocht daarom worden aangedragen dat bepaalde problemen een motief zijn voor het doen van een onjuiste aangifte, moet steeds worden bedacht dat deze problemen ook kunnen zijn veroorzaakt door eerder seksueel misbruik en dat daarmee juist een hogere kans bestaat dat dit slachtoffer opnieuw slachtoffer is geworden.

5 **Conclusie**

Met het oog op de waarheidsvinding in het strafproces proberen onderzoekers valse meldingen of aangiften te herkennen en te voorkomen. In lijn met de Aanwijzing ligt er veel nadruk op mogelijke valse aangiften als het gaat om verklaringen over seksueel misbruik. Daarnaast blijkt uit onderzoek dat onderzoekers tienermeisjes tussen de 12 en 18 als risicovolle groep zien als het gaat om valse aangiften met betrekking tot seksueel misbruik.⁵⁶ Van Wijk en

52 Cinq-Mars e.a. 2003; Senn e.a. 2008.

53 Senn e.a. 2008, p. 721.

54 Gidycz e.a. 2008, p. 746.

55 Gidycz e.a. 2008, p. 745. Zie ook Hornor 2010, p. 361.

56 Van Wijk & Nieuwenhuis 2011, p.10; Van Wijk, Van Leiden & Van Ham 2013, p. 3.

Nieuwenhuis hebben daarom door middel van interviews onderzocht op basis van welke kenmerken rechercheurs twijfelen over de juistheid van de aangifte van zo'n meisje.⁵⁷ Hoewel er geen sprake is van een 'checklist' die in de praktijk wordt gebruikt, is het wel zinvol te signaleren waar de perceptie van twijfel op kan zijn gebaseerd. Wanneer de kenmerken worden vergeleken met aangetoonde misvattingen blijkt dat een deel van de kenmerken overeenkomt met misvattingen die al in de literatuur zijn blootgelegd. Tevens hebben wij laten zien dat bepaalde te verwachten gevolgen van seksueel geweld de verklaring kunnen beïnvloeden. Het blijkt dat een aantal kenmerken wellicht ten onrechte wordt geïnterpreteerd als wijzend op mogelijke valsheid van de verklaring. Dit is schematisch weergegeven in de volgende tabel:

Tabel 2

Kenmerken van onjuiste aangiften volgens rechercheurs onderz. Van Wijk & Nieuwenhuis 2011 (§2.2)	Kenmerk is niet onderscheidend omdat:	
	Kenmerk berust mogelijk op de misvatting (§3)	Kan ook een gevolg zijn van seksueel misbruik (§4)
Kenmerken Vertraging in het proces van aangifte	Het na langere tijd doen van melding is een bewijs van liegen	Ontwijking door PTSS* (bijv. numbness)/disclosuredegerelateerde problemen
Initiatief bij een derde		Minderheid meldt zelf
Ontbreken van essentiële informatie		Ontwijking door PTSS* (bijv. numbness)/disclosuredegerelateerde problemen
Emoties passen niet bij verklaring		PTSS*: heftige emoties versus numbness
Verklaring is inconsistent	Inconsistenties wijzen op valsheid	Eerdere ontwijking (zie ontbreken info) wordt aangevuld (PTSS*, disclosure)
Sporen ondersteunen verklaring niet/wil niet meewerken aan onderz.	Een fysiek onderzoek kan het seksueel geweld bijna altijd aantonen	Slachtoffer wil niet meewerken i.v.m. numbness, ontwijking (PTSS*, disclosure)
Verklaring komt niet overeen met getuigenverklaringen		
Motieven Alibi		
Aandacht vragen		
Persoonlijke problemen - psychisch/psychosociaal - aangeven grenzen op seksueel gebied		PTSS* Uiting van seksueel risicogedrag

* PTSS: PTSS of daaraan gerelateerde sympt.

Wat wij expliciet niet hebben beargumenteerd is dat als een slachtoffer zich op een bepaalde manier uit, dit altijd betekent dat het een gevolg is van seksueel misbruik en nooit samenhangt met de onjuistheid van de verklaring. In het algemeen zijn er, op basis van de huidige stand van het onderzoek naar onjuiste verklaringen, geen definitieve kenmerken

57 Van Wijk & Nieuwenhuis 2011.

van juistheid dan wel onjuistheid te geven. Bewustwording van misvattingen en het effect van gevolgen van seksueel misbruik op de verklaring kunnen wel leiden tot een betere evaluatie van kenmerken van de verklaring. Daarvan zijn in dit artikel verschillende voorbeelden gegeven. Bijna alle kenmerken die in de beleving van rechercheurs een rol spelen als indicatie voor onjuistheid, zijn bij nader inzien niet geschikt om juiste van onjuiste verklaringen te onderscheiden.

Zolang gedegen onderzoek geen aanknopingspunten biedt voor kenmerken die wel onderscheidend vermogen hebben, is het daarom verstandig voorzichtig te zijn met wantrouwen jegens slachtoffers van seksueel misbruik. Wanneer er daadwerkelijk risicoverhogende factoren bekend zijn, kunnen deze worden opgenomen in de Aanwijzing.

Zonder empirische onderbouwing voor kenmerken van een onjuiste aangifte, is het beter om op voorhand geen aannames te doen over verklaringen van slachtoffers van seksueel geweld. Dat betekent dat een verklaring zal moeten worden onderzocht alvorens conclusies worden getrokken over de waarheidsgetrouwheid ervan. Om meer verklaringen te kunnen onderzoeken moet de drempel tot het doen van aangifte lager worden: met het oog op de waarheidsvinding is het juist van belang dat slachtoffers zo min mogelijk worden belemmerd bij het doen van aangifte.⁵⁸ Nu kunnen zij door de kritische houding een drempel ervaren voor het doen van aangifte.⁵⁹ Door in deze bijdrage aan te tonen dat een aantal door rechercheurs genoemde kenmerken niet onderscheidend is voor de onbetrouwbaarheid van een verklaring, hebben wij getracht deze drempel te verlagen.⁶⁰ Politie en Openbaar Ministerie zijn momenteel in gesprek over de herziening van het informatieve gesprek. Deze concrete veranderingen in het informatieve gesprek en mogelijk in de Aanwijzing moeten echter eerst en vooral voortvloeien uit een grotere omslag. Het probleem is uiteindelijk niet de praktische uitvoering, maar een *culture of disbelief* waarin de overtuiging dat valse aangiftes veel voorkomen leidt tot het wantrouwen van slachtoffers.⁶¹ Gezien het feit dat empirische onderbouwing voor deze overtuiging ontbreekt, doet deze cultuur slachtoffers van – ernstige – delicten tekort. Met dit artikel hopen wij een bijdrage te leveren aan het voor slachtoffers vergemakkelijken van het proces ná het delict: het delict zelf is al erg genoeg.

Literatuurlijst

Aanwijzing opsporing en vervolging inzake kindermishandeling 2010A026.

S. Belleman, 'Merel (18) misbruikt door sportleraar, maar politie doet niets met aangifte. Eenzaam gevecht', *De Telegraaf* 23 augustus 2014.

I. Bicanic, *Psychobiological Correlates of Rape in Female Adolescents* (diss. Utrecht), Enschede: Ipskamp Drukkers 2014.

B.M. Black, R.M. Tolman, M. Callahan, D.G. Saunders & A.N. Weisz, 'When Will Adolescents Tell Someone About Dating Violence Victimization?', *Violence Against Women* 2008, afl. 7, p. 741-758.

S. Blackwell, 'Child sexual abuse on trial in New Zealand', paper gepresenteerd tijdens de National Judicial College Conference on Children and the Courts te Sydney, November 2005.

I. Candel, H. Merkelbach & I. Wessel, 'Traumatische herinneringen', in: P.J. van Koppen, H. Merckelbach, M. Jelcic & J.W. de Keijser (red.), *Reizen met mijn rechter. Psychologie van het recht*, Deventer: Kluwer 2010, p. 469-485.

58 Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014, p. 306.

59 Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014, p. 176.

60 Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014, p. 305-306: aanbeveling 4 en 5.

61 Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen 2014, p. 176.

- C. Cinq-Mars, J. Wright, M. Cyr & P. McDuff, 'Sexual At-Risk Behaviors of Sexually Abused Adolescent Girls', *Journal of Child Sexual Abuse* 2003, afl. 2, p. 1-18.
- S.J. Collings, 'Development, reliability, and validity of the Child Sexual Abuse Myth Scale', *Journal of Interpersonal Violence* 1997, afl. 5, p. 665-674.
- A. Cossins, J. Goodman-Delahunty & K. O'Brien, 'Uncertainty and Misconceptions About Child Sexual Abuse: Implications for the Criminal Justice System', *Psychiatry, Psychology and Law* 2009, afl. 3, p. 435-452.
- L.D. Cromer & R.E. Goldsmidt, 'Child Sexual Abuse Myths: Attitudes, Beliefs, and Individual Differences', *Journal of Child Sexual Abuse* 2010, afl. 6, p. 618-647.
- M.J. Dubelaar, *Betrouwbaar getuigenbewijs. Totstandkoming en waardering van strafrechtelijke getuigenverklaringen in perspectief* (diss. Leiden), Deventer: Kluwer 2014.
- G. Hornor, 'Child Sexual Abuse: Consequences and Implications', *Journal of Pediatric Health Care* 2010, afl. 6, p. 358-364.
- C.F. Johnson, 'Child sexual abuse', *Lancet* 2004, p. 462-470.
- C.A. Gidycz, L.M. Orchowski, C.R. King & C.L. Rich, 'Sexual Victimization and Health-Risk Behaviours: A Prospective Analysis of College Women', *Journal of Interpersonal Violence* 2008, afl. 6, p. 744-763.
- U. Hepp, A. Gamma, G. Milos, D. Eich, V. Ajdacic-gross, W. Rössler, J. Angst & U. Schneyder, 'Inconsistency in reporting potentially traumatic events', *The British Journal of Psychiatry* 2006, p. 278-283.
- B. Klettke, R. Raftopoulos & C. Small, 'What does the Australian public know about child sexual assault', paper gepresenteerd tijdens 28th Annual Congress of the Australian and New Zealand Association of Psychiatry, Psychology and Law, Manly, 2008.
- A. Lacasse & M.J. Mendelson, 'Sexual Coercion Among Adolescents: Victims and Perpetrators', *Journal Interpersonal Violence* 2007, afl. 4, p. 424-437.
- S. Leferink, *Het verschil maken. Samenwerken voor slachtoffers van seksueel geweld en misbruik*, Utrecht: Slachtofferhulp Nederland 2014.
- J.E. Lessing, 'Primary Care Provider Interventions for the Delayed Disclosure of Adolescent Sexual Assault', *Journal of Pediatric Health Care* 2005, afl. 1, p. 17-24.
- K. London, M. Bruck, S.J. Ceci & D.W. Shuman, 'Disclosure of child sexual abuse What Does the Research Tell Us About the Ways That Children Tell?', *Psychology, Public Policy, and Law* 2005, afl. 1, p. 194-266.
- B.C. Marshall & L.J. Alison, 'Structural Behavioral Analysis as a Basis for Discriminating between Genuine and Simulated Rape Allegations', *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling* 2006, afl. 1, p. 21-34.
- S. Morison & E. Greene, 'Juror expert knowledge of child sexual abuse', *Child Abuse and Neglect* 1992, p. 595-613.
- Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen. *Op goede grond. De aanpak van seksueel geweld tegen kinderen*, Den Haag: Nationaal Rapporteur 2014.
- N.M. Nierop & P. van den Eshof, *Misbruik, Misleiding en Misverstanden*, (Onderzoeksverslag van de Landelijke Expertisegroep Bijzondere Zedenzaken over de periode 2003-2007), Zoetermeer: LEBZ 2008.
- O. Paolucci, M.L. Genius & C. Violato, 'A meta-analysis of the published research on the effects of child sexual abuse', *The Journal of Psychology* 2001, p. 17-36.
- M.E. Pipe, M.E. Lamb, Y. Orbach & A.C. Cederborg, *Child sexual abuse: Disclosure, delay and denial*, Mahway, NJ: Lawrence Erlbaum Associates 2007.
- S. Rachman, 'Emotional processing, with special reference to post-traumatic stress disorder', *International Review of Psychiatry* 2001, p.164-171.

A. Raj, J.G. Silverman & H. Amaro, 'The Relationship Between Sexual Abuse and Sexual Risk Among High School Students: Findings from the 1997 Massachusetts Risk Behavior Survey', *Maternal and Child Health Journal* 2000, afl. 2, p. 125-134.

B.O. Rothbaum, E.B. Foa, D.S. Riggs, T. Murdock & W. Walsh, 'A Prospective Examination of Post-Traumatic Stress Disorder in Rape Victims', *Journal of Traumatic Stress* 1992, afl. 3, p. 455-475.

T.E. Senn, M.P. Carey & P.A. Vanable, 'Childhood and adolescent sexual abuse and subsequent sexual risk behavior: Evidence from controlled studies, methodological critique, and suggestions for research', *Clinical Psychology Review* 2008, p. 711-735.

S.E. Ullman & L.R. Brecklin, 'Sexual Assault History and Health-Related Outcome in a National Sample of Women', *Psychology of Women Quarterly* 2003, p. 45-57.

S. van der Aa & P. Okur, 'Slachtoffer of aangever seksueel misbruik: nomen est omen?', *DD* 2011/63.

A. van Wijk & A. Nieuwenhuis, *Lastige Verhalen. Een exploratief onderzoek naar aangiften van zedenmisdrijven door meisjes van 12-18 jaar* (Beke-reeks), Arnhem: Bureau Beke 2011.

A. van Wijk, I. van Leiden & T. van Ham, *Van verhaal naar verbaal? Een nadere oriëntering op het aangifteproces van zedenmisdrijven in relatie tot minderjarige meisjes*, Arnhem: Bureau Beke 2013.

J.L. Walker, P.D. Carey, M.N. Mohr, D.J. Stein & S. Seedat, 'Gender differences in the prevalence of childhood sexual abuse and in the development of pediatric PTSD', *Archives of Women's Mental Health* 2004, afl. 2, p. 111-121.